

חלומות הגיבורים הגברים ב"פנים אחרות" וב"רופא וגרושתו"

בועז שרוני

רבות נכתב על יצירתו הענפה של עגנון ובכלל זה על החלומות ביצירתו. בעבודה זו אתמקד בחלומות הגיבורים הגברים בשתיים מיצירותיו של עגנון: 'פנים אחרות' שנכתב ב-1932 ו'הרופא וגרושתו' שנכתב בנוסחו הראשון בסביבות 1937-1938. שני הסיפורים פורסמו לראשונה בנוסחם הסופי ב-1941 בעיצומה של מלחמת העולם השנייה. שתי היצירות הן מסיפורי האהבה הקצרים של עגנון, ומופיעות זו אחר זו בכרך "על כפות המנעול". תחילה אציע הגדרה לחלום ואסקור מעט רקע תיאורטי ותפיסות פסיכולוגיות בנושא החלומות. לאחר מכן אנסה להדגים ולהאיר מעט כיצד משתמש עגנון בחלום ביצירותיו, ואפנה מבט לפרשנות שהוא מייחס לחלומות בכלל. לבסוף אגש למלאכת ההצגה והניתוח של החלומות ביצירות המדוברות.

לצורך דיוננו בחלומות הגיבורים של עגנון בסיפורים 'פנים אחרות' ו'הרופא וגרושתו' ראוי תחילה להגדיר מהו חלום. הגדרה אחת המתאימה לענייננו היא: "חלום הוא אירוע המוכר לכל, אך מהותו איננה נהירה לנו... החלום מנקז לתוכו את הפעילויות המגוונות של נפש האדם, אך נחשב גם כחוליית קשר בין נפש האדם לבין הכוחות הפועלים מחוצה לה. שפת החלום היא אישית מאוד וניזונה ממחוזות הנפש האינטימיים ביותר..."¹ כבר מהגדרה זו אנו

¹ ערן עמירה, פלדמן בלהה ושלף רינה, **החלום כסלם וכסמל**, הוצאת מכון מופ"ת, 2006, מתוך הפתיחה.

למדים שהחלום מהווה מעין שיקוף של נפש האדם, ביטוי לעולמו הפנימי והאישי ביותר. אחת התיאוריות הראשונות הנוגעות לחלום בפסיכולוגיה המודרנית היא התיאוריה של פרויד (1856-1939). פרויד האמין שמטרת החלום היא מילוי משאלה בלתי ממומשת: התודעה של האדם מנסה להיפטר מרגשות לא נעימים, ממשאלות בלתי מוסריות ומכאלה שאי אפשר לממשן, ולכן היא מדחיקה אותם אל הלא-מודע. רגשות ומשאלות אלה חוזרים לאחר מכן ומופיעים בחלומות כשהם מחופשים, ועל כן קשה לזהותם. החלומות, על פי פרויד, מבטאים רצונות ותשוקות, בעיקר מיניות, שאיננו מעיזים לחשוב עליהם בזמן הערות.² תפיסה זו תוצג בהמשך בחלום הרופא. שתי גישות פסיכולוגיות נוספות לעניין החלומות מייצגים אלפרד אדלר ואריך פרום (קיימות כמובן גישות נוספות אך בחרתי את אלה שלדעתי מתאימות ביותר לעניין הנידון). אדלר (1870-1937) ראה בחלומות כלי המשמש במטרה לחוות רגשות העולים בחיי היומיום (בזמן ערות) ואיננו רוצים להתחבר אליהם רגשית. החלום קשור למציאות בכך שהרגשות הנחווים בו תואמים את סגנון חייו של האדם. החלום עוזר להתמודד עם קשיים מחיי היומיום בכך שהוא מבקש לתת מענה לבעיותינו בדרך שונה מזו של השכל וההיגיון. פרום (1900-1980) התמקד בניסיון להבין את שפת הסמלים שבחלום. לגישתו אין החלומות מבטאים רק פחדים או משאלות מודחקים, אלא גם חוויות פנימיות שהאדם חווה העוברות מעין טרנספורמציה ובאות לידי ביטוי בשפת הסמלים שבחלום.³

החלום ככלי אמנותי רב עוצמה תופס מקום נכבד בכלל יצירתו של עגנון. עגנון משתמש בחלום כבמערכת של סמלים בעלת חשיבות במתן מידע על עולמן הרגשי של הדמויות, מידע שלא ניתן להציגו בפשטות בטקסט הכתוב. החלום מהווה מעין סיפור משנה או תמונת ראי של העלילה בקנה מידה קטן ומרכז בתוכו את כל המוטיבים הראשיים של העלילה. עגנון משתמש בחלום גם על מנת לבטא את מה שלא ניתן להביע במילות הגיבורים, לפעמים כביטוי למאוויים מודחקים או חוויות טראומטיות שהודחקו, כפי שראה זאת פרויד.⁴ אפשר להבחין בשני סוגי חלומות שבהם משתמש עגנון ביצירותיו. האחד הוא החלום בהקיץ - חלום המכוון להגשים את משאלתו של החולם, דבר ששואפים אליו ומנסים להשיגו. השני הוא

² החלום כסלם וכסמל, עמ' 14.

³ החלום כסלם וכסמל, עמ' 16.

⁴ פרשנים רבים של עגנון עמדו על השפעתו הניכרת של פרויד ותלמידיו על אופי השימוש בסמלים בחלומות ביצירותיו של עגנון. ראו למשל: ברזל הלל (עורך), שמואל יוסף עגנון: מבחר מאמרים על יצירתו, הוצאת עם עובד, תל אביב, 1982, עמ' 64 וכן שריבויים דבורה, פשר החלומות ביצירותיו של ש"י עגנון, פפירוס, אוניברסיטת תל אביב, 1993, עמ' 14-16.

חלום הלילה - חלום הבלהות המשקף פעמים רבות את הרצונות והמאווים המודחקים של החולם.⁵

משום השימוש הנרחב שעגנון עושה בחלום ביצירותיו מעניין לבחון את תפיסתו בדבר פירוש החלומות ביצירותיו. על פשר החלום כותב עגנון בסיפור 'עד הנה': "פעמים אף אני רואה חלומות... מכל מקום איני מבקש פתרונים... ואם יש מעמו של יוסף ודניאל שעוסקים בפתרון חלומות יהי אלוהים עימהם. אני איני מזדקק להם".⁶ במקום אחר בהערה על פרויד ויונג הוא אומר שהם "מאותם שביקשו לקעקע את חיינו".⁷ טענה זו מתייחסת לפי הבנתי לחיפוש הבלתי נדלה אחר סמלים שעושות הפסיכואנליזה והפסיכולוגיה במתן פרשנות לחלום. בהקשר זה כותב עגנון ב'עידו עינים': "ואין המעשה מתחלף בפרושים ואינו משתנה בביאור הטעמים, שאינם אלא סברות, שנוהגים להשיב כדי להתחכם בדיבורים בעולם על המקרים שאין להם פתרון ועל המעשים שאין להם מנחם".⁸ מדברים אלה מתבהרת תפיסתו של עגנון המתנערת מדרך אחת לפירוש חלומות גיבוריו ואולי אף מהניסיון לתת להם פירוש בכלל. למרות תפיסתו זאת ואולי אף בגינה, עגנון משתמש כאמור בחלומות בסיפוריו באופן נרחב, וכמו שנוהגים לעשות סופרים גדולים אחרים הוא משאיר אותם לרוב לא מפוענחים, טכניקה המוסיפה עניין וערך רב לכתיבתו ומותירה מקום לפרשנות הקורא.

בשני סיפורי האהבה של עגנון שיידונו להלן, שבר נפשי עמוק הפוגם בחייו של האדם מהווה מוטיב מרכזי. כישלון האהבה טמון במבנה הנפשי של דמויות שאינן יודעות כיצד לממש אהבה. מוטיב זה אינו ברור מאליו ומוסתר לרוב מאחורי סיבות כלכליות, חברתיות ועוד, שהטקסט מעלה כהסברים לכאורה לחוסר מימוש האהבה.⁹ פירוש החלום בשני הסיפורים תורם תרומה חשובה ואף מכרעת להבנת מוטיב הנפש הפגועה, מוטיב שכאמור פעמים רבות סמוי מן העין.

הסיפור 'פנים אחרות' נסוב סביב סוגיית התיקון של הגיבור, תיקון נפשי פנימי שעל מיכאל הרטמן לעשות. אם יצליח בכך אולי יצליח להחזיר את האהבה ללבו ולהציל את חיי הנישואין שלו עם טוני, שזה עתה פורקו. בכל שנות נישואיו הפריד מיכאל הרטמן בין חיי הבית ואשתו

⁵ על אבחנה זו עמד בעיקר Band והרחיב עליה במאמרו "נוסטלגיה וסיוט". הדברים מובאים מתוך **שמואל יוסף עגנון: מבחר מאמרים על יצירתו**, עמ' 65.

⁶ עגנון, בתוך: נצר רות, "על חלומות בספרות ושירה", **תורת החלומות וחקר החלימה: כתב עת מקוון**, כרך ב', (ינואר 2010). מובאה זו וכן שתי הבאות המסבירות את תפיסת עגנון בנוגע לחלומות לקוחות מתוך המאמר מאת רות נצר, שעל פיו גם ביססתי קטע זה בעבודה. הקטע התבסס גם על המבוא לספרה של שריבויים, **פשר החלומות ביצירותיו של ש"י עגנון**.

⁷ נצר, שם.

⁸ "על חלומות בספרות ושירה", שם.

⁹ **פשר החלומות ביצירותיו של ש"י עגנון**, עמ' 34.

לבין חיי העבודה ועסקיו "הרטמן לא היה רגיל להרבות שיחה עם אשתו... מיום שבנה לו בית תחם בין ביתו לבית מסחרו",¹⁰ הפרדה שגרמה קרע עמוק בינו ובין טוני, הובילה לנתק שהלך והתרחב ולבסוף לסיום נישואיהם. עלילת הסיפור פותחת במתן הגט וביציאה מבית הדיין כאשר הרטמן מגרש שני מחזרים טורדניים של טוני. לאחר מכן מיכאל וטוני פונים לטיול מחוץ לעיר ולקראת ערב מתיישבים לסעוד יחדיו בפונדק דרכים. בעת שהותם במסעדת הפונדק, ברדת היום, פונה הרטמן לטוני ומספר לה את חלומו.

החלום תופס מקום מרכזי בסיפור העלילה ואפשר לחלק אותו לשני חלקים עיקריים. החלק הראשון מתרחש בדירתו של הרטמן בברלין והחלק השני מתרחש בדירה המיועדת להשכרה בשרלוטנבורג. החלום ארוך, מפורט מאוד וזכור להרטמן על כל פרטיו. דרך אחת לפרשנות החלום היא לראות את הרטמן כשחקן המשחק באופן מוסווה גם את התפקידים של חלק מן הדמויות האחרות בחלום. כלומר, דמויות אחדות מהוות ייצוגים של חלקי האישיות הקרועה והמפוצלת שלו – אישיות שאין הוא מצליח לאחדה ואשר עומדת במרכז סיפור העלילה.¹¹ בחרתי לאמץ דרך פרשנות זו בעבודה כפי שיוסבר להלן. הרטמן מספר לטוני שבתחילת חלומו מגיע אליו מכר של בני הזוג, זיסנשטיין שמו, שאף טוני מכירה אותו – עדות ראשונה לכך שהוא ייצוג של חלק באישיותו של הרטמן, ולכן גם מובן מדוע טוני מכירה אותו. זיסנשטיין מגיע מאפריקה ומזכיר להרטמן את ילדותו – ייצוג הילדות הרחוקה של הרטמן. בחייו המבוגרים הרטמן מנותק מילדותו כפי שאף מעיד עליו שמו 'הרטמן' – איש קשה המנותק ממחוזות ילדותו ומהיכולת הילדותית ליהנות. החזרה מאפריקה – מקום המזוהה עם ראשוניות בתולית, מזכירה גם היא להרטמן את ילדותו הנשכחת והרחוקה.¹² הרטמן מציין בפני טוני שבאותו היום לא היה שמח עם בוא המכר ומצביע על מספר סיבות אפשריות לכך: שעת הביקור המוקדמת, העובדה שבחלום אנשים לא שמחים עם אותם האנשים כמו בהקיץ, או משום שהבחור הנוסף שהגיע גרם לו רגש של שנאה. הסיבות האמתיות לחוסר השמחה – הגירושים המתקרבים ובאים והעובדה שאינו אדם שמח באופן כללי - מוסוות באמצעות התכנים הסמויים בחלום.¹³ הבחור הנוסף המתלווה אל זיסנשטיין מייצג בהתאם

¹⁰ עגנון ש"י, **על כפות המנעול**, הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב, 1998, עמ' 354. כל המובאות של עגנון בעבודה זו הן מתוך כרך זה (אלא אם כן יצוין אחרת). הסיפורים פורסמו לראשונה בנוסחם הסופי ב"כל סיפוריו של שמואל יוסף עגנון", מהדורת 1941, כרך שמיני.

¹¹ **פשר החלומות ביצירותיו של ש"י עגנון**, עמ' 171.

¹² בהקשר זה מצאתי לנכון לצטט מספרו של ווטסון: "ביבשת אפריקה קיימת אנרגיה ראשונית, בסיסית, מהסוג שנראה כי אינו קיים במקום אחר בעולם. אפשר שהסיבה לכך היא היות אפריקה ערש האנושות, האדם, וכך, לכל בני אנוש ללכת לאפריקה פירושו – לבוא הביתה" **Lighting Bird**, Watson, Lyall, Touchstone, books, 1982. מתוך: האתר של תמר גולן.

¹³ מועד החלום קשור באופן הדוק למועד הגירושין: "אמר הרטמן איני יודע אימתי חלמתי את חלומי, אמש או קודם אמש" (עגנון, עמ' 360) ובכל מקרה סמוך מאוד למועד הגירושין.

לפרשנות זו את החלק הרע וחסר הזהות בילדותו של הרטמן. לעומתו זיסנשטיין המייצג את החלק הטוב והנכסף שכבר בשמו באה לידי ביטוי השניות המוקדמת באישיותו – זיסנשטיין – מתוק ואבן ביחד, שניות המתפתחת והופכת לאבן בלבד – איש קשה, ומאבדת במהלך הדרך את המתיקות הילדותית שלא נשאר לה מקום בחייו הבוגרים של הרטמן.

החלום ממשיך ברצונו של זיסנשטיין לשכור דירה דומה לזו של הרטמן כי עייף מן המסעות והמגורים הארעיים. כבר מן המקורות אנו למדים על האנלוגיה בין דירה/בית לאישה. ספר ויקרא פרק ט"ז מורה על פעולות שונות שעל האדם לעשות אשר בחלקן מכפר האדם על מעשיו ועל מעשי בני ביתו, כאמור "וְכָפַר בְּעֵדוֹ, וּבְעַד בֵּיתוֹ".¹⁴ על פי הכתוב במשנה מפרש רבי יהודה את הכתוב בספר ויקרא פרק ט"ז כך: "רבי יהודה אומר... שנאמר וכיפר בעדו ובעד ביתו, ביתו – היא אשתו".¹⁵ אכן, כפי שצינו פרשני עגנון רבים הדירה ב'פנים אחרות' מהווה מעין ייצוג של האישה – של טוני.¹⁶ זיסנשטיין מתבונן בה (בדירה ובאישה) ומוצא אותה נאה. כלומר בניגוד להרטמן שהתאכזב מחיי הנישואים שלו, זיסנשטיין מייצג את החלק הפנימי הטוב של הרטמן, זה שרוצה להישאר עם טוני תוך מיזוג החלקים הפנימיים הנפרדים שלו. כפי שמצינת שריבויים: "הרטמן-זיסנשטיין המחוברים והאינטגרטיביים יוכלו ליהנות, לדור ולקיים קשר של אהבה עם אישה, באותה דירה שמוצאת חן בעיני שניהם".¹⁷ הרטמן מציע ללכת ולחפש את הדירה הנכספת בשרלוטנבורג ומבקש להשהות את החיפוש ולקבוע מראש עם בעלת הבית. זיסנשטיין מתעקש ללכת מיד, התנהגות המתאימה לילד קטן המתקשה לדחות את סיפוקו.

כאן מתחיל החלק השני של החלום. רגשות כעס צפים ועולים בהרטמן. ברובד הגלוי הסיבות לכעס הן העובדה שהשלושה (או השניים) הגיעו ללא תיאום ובעלת הבית לא נמצאת, ובשל השנאה שהוא רוחש ל'בן לווייתו': "אני משנאתי ששנאתי אותו".¹⁸ ברובד הסמוי הכעס קשור ביחסיו של הרטמן עם טוני ומבטא את השנאה העצמית הפנימית שלו. שנאה כלפי החלק האחר, הרע והאפל של הרטמן המבוגר המיוצג כעת על ידי בן הלוויה שהוא למעשה זיסנשטיין והבחור שהפכו לדמות אחת.¹⁹ בחלק זה מגיעה בעלת הבית "שחרחרת, לא צעירה ולא זקנה, ספק קטנה ספק גוצה ועיניה טרוטות כל שהוא ורגלה האחת קצרה, אבל לא נראתה כבעלת מום... נדמה היה כאילו הילוכה הוא ריקוד..." ומציגה בפניהם את

¹⁴ ספר ויקרא, פרק ט"ז, פסוקים: ו', י"א וי"ז.

¹⁵ משנה, סדר מועד, מסכת יומא פרק א' פסוק א'.

¹⁶ ראו למשל: כנעני, בתוך שמואל יוסף עגנון: מבחר מאמרים על יצירתו, עמ' 495, וכן צימרמן דוד, על שלושה מסיפורי עגנון, ספריית עיונים/הסוכנות היהודית, ירושלים, 1962, עמ' כ'.

¹⁷ פשר החלומות ביצירותיו של ש"י עגנון, עמ' 176.

¹⁸ על כפות המנעול, עמ' 361.

¹⁹ פשר החלומות ביצירותיו של ש"י עגנון, עמ' 178.

הדירה.²⁰ בעלת הבית מזוהה עם טוני כפי שנמסר אף על ידי הרטמן עצמו לאחר סיפור החלום "שלא במתכוון הביט בה [בטוני] ונדמה לו שבעיניים מעין עיניה הביטה בו בעלת החדרים...".²¹

לאחר שראו את הדירה מודיע זיסנשטיין להרטמן שאינו מייעץ לו לשכור את הדירה. כאן מתבצע היפוך תפקידים ורצונות, המאשר את ההנחה המוקדמת שאכן מדובר בדמות אחת. הסיבה שבגינה הדירה אינה מומלצת היא שאין בה תנור או ליתר דיוק התנור נמצא רק בחדר השינה, ובחדר העבודה החלונות מרובים מן הקירות. מצב זה מעיד על בית ללא חום – ללא אהבה, שיש בו חלוקה דיכוטומית בין חדר השינה לחדר עבודה המבטאת את חוסר האפשרות למיזוג בחייו של הרטמן בין עבודתו לחיי נישואיו. נוסף על כך, מיקום התנור רק בחדר השינה מעיד על כך שהחום הנמצא בבית הוא מיני בלבד ואין בו משום תחושת שותפות ואהבה אמיתית.²² מתיאור הדירה החדשה נגלית למעשה להרטמן העובדה שאין הוא מעוניין בדירה-אישה חדשה, אלא בשיקום יחסיו עם גרושתו - אשתו לעתיד, ובעצם שיקום יחסיו עם עצמו. הרטמן מבקש לגשר על הנתק שנוצר בחייו בין עבודתו לבין חיי האהבה, ולשקם את נפשו על ידי איחוד החלקים המפוצלים בה. בסיום החלום מתגברת תחושת הפחד של הרטמן ומשתלטת עליו "כבר צפד עורי על עצמי",²³ והוא מרגיש שאם יחליף את הדירה-אישה בחדשה ישתלטו על חייו הקור והמוות. כעת ברור רצונו של הרטמן להישאר בדירתו הישנה. על מנת לעשות זאת הוא צריך למזג את חלקי אישיותו המפוצלים. אם יצליח בכך יוכל כאמור להשלים עם טוני ולהחזיר את אהבתם. הרטמן מתעורר מחלומו כאשר השמיכה נשמטת ממנו – הקור שחש כעת מתחבר עם הקור שהרגיש בחלומו.

לאחר סיפור החלום ולקראת סוף העלילה שוזר עגנון את סיפור התלולית והבור ומחזיר את הרטמן למחוזות ילדותו כדי לגלות לו את מקור מצוקותיו. דחף כפייתי גורם להרטמן לעלות על התלולית, ואז תוקף אותו פחד גדול הנובע מזיכרון ילדות של נפילה מתלולית דומה. מיכאל "התחיל מתיירא, שמא ייפול, לא כי אלא ודאי שיפול...".²⁴ הוא נזכר בנפילה משחררת שהייתה לו בעודו ילד. נפילה המזכירה לו ולקורא את אופיו הקשה והאגוצנטרי "משונה הדבר, אמר הרטמן בלבו, כל אותה שעה שעמדתי על התלולית לא הרהרתי אלא על עצמי, כאילו יחידי אני בעולם... מעשה התלולית פקח את לבו. היה בוש מן הדבר והיה תמיה".²⁵ לאחר שהוא מהרהר בדבר הוא מבין שגם אם היה נופל לא היה קורה לו דבר "ואם

²⁰ שם.

²¹ שם.

²² על שלושה מסיפורי עגנון, עמ' כ'.

²³ על כפות המנעול, עמ' 361.

²⁴ על כפות המנעול, עמ' 365.

²⁵ שם.

היה נופל, מה? היה משתטח וקם".²⁶ במובן זה מייצגת התלולית גם את מערכות היחסים של הרטמן בהווה, ראשית עם עצמו, בתוך נפשו פנימה, ושנית עם טוני. הרטמן מבין כי גם כאשר מערכות היחסים שלו צופנות בחובן עליות ומורדות אין הדבר אומר שיש לפרק אותן. אפשר לקיים את מערכת היחסים באמצעות איחוי נפשו השסועה ובאמצעות ההכרה בכך שגם אם ייפול, אין הוא לבד בעולם וכי בת זוגו תעמוד שם בשבילו. הבנה זו פותחת לו פתח לאהוב מחדש את טוני, אהבה בוגרת ומאוזנת יותר, ומאפשרת לו לשאת באחריות מחודשת על חייו.²⁷ אפשר לראות בכך מעין התפייסות מחודשת עם עצמו ועם טוני. צימרמן רואה בעלייה לתלולית מעשה חלומי במובן האסוציאטיבי (הסוג הראשון שהוזכר לעיל), בבחינת עלייה המסמלת שאיפה לעלייה אישית. זכר הנפילה בילדות מוביל אותו אמנם להכרה באופיו האנוכי אך הכרה זו, לדעת צימרמן, אינה פותחת פתח לתיקון, אלא רק מזכה את הרטמן ב"רגע של עליית נשמה".²⁸ כך או כך, לאחר החלום, העלייה על התלולית והירידה ממנה מצא לדעתי מיכאל טעם אחר לחייו, והוא יכול לראות עכשיו את 'הפנים האחרות' של עצמו, ואת 'הפנים האחרות' של טוני ולבחור בה מחדש.

הסיפור מכונן לתאר את מיכאל וטוני השבים למצב של נישואים, תיקון שצלה.²⁹ אמנם העלילה נשאת פתוחה אך ברור כי מיכאל מוצא מחדש בלבו את אהבתו לטוני, ומה שנדרש ממנו כעת הוא הכוח להחזירה. על סיפור החזרה המוצלח אנו למדים ביצירה אחרת של עגנון (אורח נטה ללון) שם מספר קובה (הרופא) בהתייחסו להרטמן "בי היה המעשה, אלא שלא היה בי כוח להחזירה".³⁰

הסיפור 'הרופא וגרושתו' בניגוד ל'פנים אחרות' מציג כישלון שאין לו תקנה ומוליך את גיבוריו בדרך אחת לעבר הגירושים. במרכז הסיפור עומד הרופא השבוי בזכרו של המעשה שעשתה דינה לפני חתונתם, ולכל אורך העלילה מתואר מאבקו הנפשי בעול הידיעה שלאשתו היו יחסים אינטימיים עם גבר אחר לפני נישואיהם. מעמדו של החלום במרכז היצירה הוא חשוב ומשמש מפתח להבנת התסבוכת הנפשית שאליה נקלע הרופא, ומכאן להבנת העלילה כולה.³¹ לאחר זמן מה של רמיסיה (נסיגת המחלה הנפשית) שבה הרופא

²⁶ שם.

²⁷ כנעני דוד, "הרטמן או החרדה", בתוך שמואל יוסף עגנון: מבחר מאמרים על יצירתו, עמ' 494.

²⁸ על שלושה מסיפורי עגנון, עמ' כ"ג.

²⁹ זוהי עמדת רוב פרשני הסיפור. פרשנויות אחרות הסוברות שזהו מצב שאינו בר תיקון מציג כאמור דוד צימרמן וכן לאה גולדברג במאמר "על 'פנים אחרות' לשי" עגנון", אמנות הסיפור, ספריית הפועלים, 1963, עמ' 204-221.

³⁰ עגנון, בתוך שמואל יוסף עגנון: מבחר מאמרים על יצירתו, עמ' 60.

³¹ עמדה זו מביע בבירור הלל ברזל. ראו למשל שמואל יוסף עגנון: מבחר מאמרים על יצירתו, עמ' 61, וכן סיפורי אהבה של שמואל יוסף עגנון, עמ' 39.

מרגיש "הרחבת דעת ונחת רוח",³² מגיע החלום: "לילה אחד בא אצלי אותו אדם בחלום ופניו חולניים קצת וקצת, - קצת סימפטיים. נתביישתי ממנו שאני חושב עליו רעות, וקבלתי עלי להעביר כעסי ממנו. הרכין עצמו ואמר מה אתה רוצה ממני, וכי בשביל שאינסתני אתה מבקש רעתי".³³ החלום קצר וחריף מאוד ומטרתו לבטא תוכן סמוי שקרוב למודע – משאלתו המודחקת של הרופא לאנוס את הבלבר.³⁴ מן החלום ניתן ללמוד על הפיצול והקרע באישיותו של הרופא. מצד אחד הוא חש שנאה עמוקה כלפי הבלבר המתבטאת בעוצמה בסצנת השחרור שלו מבית החולים, ומצד שני הוא מתחרט על כך ורואה בו גם דמות סימפטית.

החלום אוצר בתוכו דו משמעות מעניינת בעניין זהות האנוס. את המילה 'אינסתני' אפשר לפרש בשני מובנים. הראשון הוא שהאנוס הוא הרופא האנוס את הבלבר. חיזוק לפרשנות פרוידיאנית זו הוא הצגת התנהגות הרופא במהלך הסיפור כהתנהגות אמביוולנטית ופרנואידיית המשמשת כמנגנון הגנה מפני הומוסקסואלית.³⁵ פרויד טען שבכל התנהגות פרונואידיית גברית קיים מרכיב חזק של הומוסקסואליות. מסקנתו היא כי "מרכז הקונפליקט במקרים של פרנויה בקרב גברים היא משאלה הומוסקסואלית כמוסה, של אהבת גבר".³⁶ המובן השני הוא שהאנוס היא דינה האנוס את הבלבר.³⁷ לדעתי אפשר דווקא לייחס את המשמעות הכפולה למילה 'אינסתני' ליד האמן העגנונית שהותירה במתכוון את האפשרות לפרש לכאן ולכאן, הסבר המתיישב עם תפיסתו של עגנון בדבר פרשנות החלום ביצירותיו כפי שהובאה לעיל.

ביחס למוטיב האנוס בסיפור יש הסכמה רחבה בקרב פרשנים. אינוס ככפייה המבטלת את חירות האדם מצויה בסיפור ברבדים רבים. הרופא שאינו שולט בהתנהגותו נכפה תחת קיומו של הבלבר בתודעתו. גם התייחסותו אל הבלבר בבית החולים יכולה להיחשב היקשרות אונסית, וכן כל מערכת יחסיו עם דינה. פרשנים רבים זיהו את דינה בסיפור עם דינה התנ"כית שגם היא נאנסה, ובשני המקרים אין אפשרות לתקן את המעשה. לאחר שסעדו עם זוג חברים הרופא מספר את חלומו לדינה. סיפור החלום מזעזע את דינה ולמעשה מוביל להכרה

³² על כפות המנעול, עמ' 379.

³³ שם.

³⁴ פשר החלומות ביצירותיו של ש"י עגנון, עמ' 210.

³⁵ Kubovy, Miri, "Sleeping Princes, Beggars of Love", *Tradition and Trauma*, ed. Patterson, David and Abramson, Glenda, Westview press, 1994, page 189

³⁶ פשר החלומות ביצירותיו של ש"י עגנון, עמ' 205.

³⁷ כפי שמסביר ברזל, בהט למשל מפרש על פי הפרשנות הראשונה, לעומת צימרמן המפרש לפי הפרשנות השנייה. אנקדוטה מעניינת בנוגע לתרגום ומשמעות היא שעל פי הנוסח האנגלי הטקסט אינו משתמע לשתי פנים כמו בזה העברי. הטקסט בשפה האנגלית שקובובי נסמכת עליו מציין בבירור שהרופא הוא זה שאנוס את הבלבר. מהתרגום האנגלי שבאנד משתמש בו משתמע דווקא שהאנוס הוא הבלבר את דינה – פרשנות שאינה עולה לא בנוסח העברי ולא בנוסח האנגלי האחר.

שאינן לזוג אפשרות לתיקון (דינה מבטאת זאת ראשונה במילים אבל ההכרה ניכרת בקרב שניהם) ומכאן מתקדם הסיפור במהירות לקראת סיומו הידוע מראש. לסיכום, בסיפור 'פנים אחרות' משמש החלום במטרה להבהיר את הזיקה שבין בני הזוג, ו'ברופא וגרושתו' כמפתח חשוב להבנת היחסים בין הרופא לבלבר ומשם גם בין הרופא לדינה. בשתי היצירות החלומות מהווים מעין שיקוף תמציתי של נפש הגיבורים על רבדיה השונים, נקודות החוזק שלה וחולשותיה, ובכך תורמים תרומה חשובה להבנת הסיפור ובו בזמן מעשירים אותו. להבנתי, ברובד העמוק הסיפורים חורגים הרבה מעבר לגבולות של זמן ומקום מסוימים. הם מציגים את נפשו של כל אדם העלול להיקלע למשבר אהבה או לחלות באופן שאינו בר תיקון. הצגתי בעבודתי גישות פסיכולוגיות שונות לפירוש חלומות גיבוריו של עגנון, אך עם זאת אני מאמין שבכותבו את סיפוריו, אין עגנון משגיח בכל פרט ופרט בחלומות גיבוריו ואין הוא נצמד למשנה פסיכולוגית אחת, פרוידיאנית או אחרת. על כן עלינו לראות את החלום כיחידה הוליסטית ולא בהכרח לפרקה לחלקיה. בקריאת סיפוריו של עגנון מוטב לעתים להניח לפירושים, או כמו שכתב עגנון עצמו בנוסח הראשון של 'פנים אחרות': "מיכאל הכיר לה טובה [לטוני] שלא פירשה את חלומו על פי פרויד וסיעתו. יפה היה לו חלומו כמות שהוא, כשגל קודם שנתמסמס".³⁸

ביבליוגרפיה

- ברזל, הלל (עורך), **שמואל יוסף עגנון: מבחר מאמרים על יצירתו**, הוצאת עם עובד, תל אביב, 1982.
- ברזל, הלל, **סיפורי אהבה של שמואל יוסף עגנון**, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, 1980.
- גולדברג, לאה, "על 'פנים אחרות' לש"י עגנון", **אמנות הסיפור**, ספריית הפועלים, 1963, עמ' 204-221.
- כנעני, דוד, "הרטמן או החרדה", בתוך **שמואל יוסף עגנון: מבחר מאמרים על יצירתו**, עורך: הלל ברזל, עם עובד, תל אביב, 1982, עמ' 481-500.
- נצר, רות, "על חלומות בספרות ושירה", **תורת החלומות וחקר החלימה: כתב עת מקוון**, כרך ב', (ינואר 2010). http://www.dreamtheory.org/?page_id=49 (נצפה ב-4/6/11)
- עגנון, ש"י, **על כפות המנעול**, הוצאת שוקן, ירושלים ותל אביב, 1998.
- ערן, עמירה, פלדמן, בלהה ושלף, רינה, **החלום כסלם וכסמל**, הוצאת הספרים של מכון מופ"ת, 2006.

³⁸ עגנון, בתוך: **סיפורי אהבה של שמואל יוסף עגנון**, עמ' 267.

צימרמן, דוד, **על שלושה מסיפורי עגנון**, ספריית עיונים/הסוכנות היהודית, ירושלים, 1962.

שריבויס, דבורה, **פשר החלומות ביצירותיו של ש"י עגנון**, פפירוס, אוניברסיטת תל אביב, 1993.

Band, Arnold , **Nostalgia and Nightmare**, California uni. press, Berkeley and LA, 1968.

Kubovy, Miri, "Sleeping Princes, Beggars of Love", **Tradition and Trauma**, ed. Patterson, David and Abramson, Glenda, Westview press, 1994.

Watson, Lyall , **Lighting Bird**, Touchstone books, 1982. In Tamar Golan website: <http://www.tamargolan.com> (נצפה ב-1/6/11)